

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Управление образования администрации Каа - Хемского района

МБОУ СОШ с.Бурен-Хем

СОГЛАСОВАНО

ЗУВР Ооржак
/Ооржак О.Б./

УТВЕРЖДЕНО

Директор Бичекей А.А.
/Бичекей А.А./

Приказ № 1/3
от «30» августа 2025г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (тувинский) язык»
для обучающихся 9-го класса

Составила учитель родного
языка и литературы Карди К.Б.

Бурен-Хем 2025

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл –Тыва Республиканың үндезин чонунунационал дылы. Тывадыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылыкылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңг атаарымчалыг байдалды тургузарынче утланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тывадыл күрүне ин болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнар жесонгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, судч орудулгазының база чагаалардылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээшөске-даадырларның дылы кылдыр ниити теламыдыралында каалбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээндылыянзы-бүрүмдээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилини лереди рбаазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзааштырып, национал культуразын хүнбүрүдечаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүлөдө болгаш өөредилге системазында кижизилдигениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өскө эртемнерниң гээди палырынга өзөк болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемдечаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, олыш каш эртемажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартынга дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаачорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долугу-биле билип алырын, төрээндылынга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээндылынга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагаймөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразыну ламбедидерингедузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг жур-дузалыг.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазалыг:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п.4, 14-күкөзээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектериндө өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;

- Тыва Республиканың үндөзін хоойлузу (Конституция, 5-кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-1, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

Өөредилге программаның ниити тайылбыры

Программаны боттандыраарының **сорулгазы**: Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрөөн (тыва) дыл» эртемниң утказын шиңгээдири; баш бурунгаар планнаттынган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзаажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

Салдынган сорулгаларны ниити тирлээри-биле чорударажылдар:

- бодунуң тыва чонунга чоок хамаарылгалыын ханы медресеп билип чоруур, төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, күрүне дылын болгаш өскө-даа чоннарның дылдарын хүндүлөп чоруур; ишти кысагыш-сеткили байлак, бот-медресели бедик Россия Федерациязынга болгаш төрөөн Тывазынга бердинген, шынчыл хамаатыны кижизидери;
- төрөөн дылын кижиниң эртем болгаш өөредилгениң аңгы-аңгы адырларынга билиг чедип алырының коларгазы болурун; ниитилелде мораль-этиктиг негелделерни, дылдың эстетиктиг үнөзүн медресеп билириниң база коларгазы кылдыр билиндирери;
- аңгы-аңгы байдалдар датывадылга бодунуң бодалын хостугилереди пшыдаар кылдыр сайзырадыры; кижилер-биле чугаалажыксаар, харылзаа тударга-шинээн улам мергежидер күзелдиг болурун хевирлээри;
- тыва дылдың эртемниң адырларының болгаш тыва литературлуг дылдың кол-кол нормаларының дугайында билиглерин делгемчидери;
- өөреникчилерниң идепкейлиг ажыглап турар болгаш потенциалдыг сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери;
- аас болгаш бижимел чугаа культуразын, чугаа чорударының хевирлерин (номчууру, дыңнаары, чугаалаары, бижири) шиңгээдири;
- чедип алган билиглерин, чаңчыл-мергежилдерин хереккырында амыдыралга ажыглаары;
- интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы мөөрейлерге, төлөвилелдерге болгаш өөредилгениңчилелдигажылдарны чорударына херекарга-дуржулганы, мергежилдерни шиңгээттирери; өөреникчилерниң бот-идепкейлиг чоруун сайзырадыры.

Программа өөреникчилерниң харылзаажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларын хевирлээринче утланган.

Харылзаажылга (коммуникативтиг) компетенциязы дээрге-ле чугаа чорудулгазының хевирлерин, аас болгаш бижимел чугааның үндөзін нериниң ашкыңгээди алганы; дылды ажыглаарының кол мергежил, чаңчылдарынназы-харының аайы-биле янзы-бүрү байдалдарга ажыглап билири болур. Акижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, чугааның байдалын гатаарыштыр чугаалажырының эптиг аргаларынтып билиринд енилерээр. Өөреникчинин чугаалажып билириниң кайы хире хевирлеттингени ооң үежилери-биле азылулуус.

билечугаалажыксаар,кадычугаалажыптураркижизиниңбодалындыңнап,оонтусайтырыггах амаарышкантуружуншынбилиптурарындан,чидигайтырыгларгахарылапбилириндентода раттынар.

Дыл(дылэртеминиң)талазы-

билекомпетенциялар(дылболгашдылэртемингехамаарышканайтырыгларныыакбилири)өөреникчибүрүзүнүң тус-тузунда дылдың тускай демдектер системазы (чаңгыс аайлаптургустунган дыл демдектериниң чүнү илередип турарын, оларның аразындахарылзаалыын) болгаш ниитилел болуушкуну болуп, сайзырап, янзы-бүрүхүлээлгелерни күүседип чоруурун ыак билип; тыва литературлуг дылдың колнормаларыншиңгээткенинден;сөскурлавырынбайытканындан,чугаазының грамматиктигтургузуунэкижиткенинден;дылдыңколкезектеринболгашөзекбилиглерин,дыл болуушкуннарынсайгарып;лингвистиктигсловарьларныыаңгы-аңгыхевирлеринажыглапбилиринденхевирлеттинер.

Культураталазы-билекомпетенция(культура-төөгү,шажын-чүдүлгө,ёзу-чаңчылдарталазы-

билеайтырыгларныыакбилири)өөреникчилерниңтөрээндылдытывачоннуңнационалкультуразыныңилереттинер бир хевири кылдыр медресеп билири; дылдың чоннуң төөгүзү-биле харылзаалыын ыак билири. Тыва дылдың өске дылдардан онзаланыптурар талаларын, тыва чугааның аянын, өске чоннар-биле харылзашпышаан,оларныыаңгынационалкультуразы,төөгүзү-билехолбашканчүүлдеринбилипалыры. Тыва национал культура база ооң-биле холбашкан терминологияны,лексиктигкурлавырныэкибилип,культурагахамаарышкансөстөрниңутказын шынтайылбырлапбилириболур.

Программадаөөреникчилерниңкоммуникативтиг,дыл(дылэртеминиң),культураталазы-билекомпетенцияларыныңхевирлеттиниптургустунарынгаужур-дузалыгншуткалыгшугумнуайыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырыптурар утказы;
- дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияныңхевирлеттинеринхандырып турарутказы;
- культураталазы-билекомпетенцияныңхевирлеттинеринхандырыптурар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарыныңчайгаархевирлеттинерингесалдарлыг«Чугаачорудулгазыболгашчугаакультуразы»депбөлүктекириптурар«Чугааболгашчугаалажыпхарылзажыры»,«Чугаачорудулгазы»,«Чугаакультуразы»,«Сөзүглел», «Дылдыыажыглалыыаайы-билехевирлери»депкезектердеилереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш оон кезиктериниңажыггалыныңонзагайларынкөргүскен«Дылдугайынданиитибилиглер», «Дылдугайындаэртемниңкезектери»депбөлүктөркириптурар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгашуранчүүлү-биле,чоннуңматериалдыгболгашсагыш-сеткилкультуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-билесырыйхарылзаалынкөргүскен,тывадылдыңөскекезектери-билечергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тывадылдыңшуптукезектери-билечергелештиркиириштирипөөредир.

Программада материалды чүгле билиг кылдыр эвес, а ону амыдыралгачоумчалыгажыгглаарынбилдиндирери-биле*харылзажыражыл-чорудулгалыг(коммуникативно-деятельностный)арганы*ажыгглаарыкөрдүнгөн.Курстахарылзажылганыңмергежилдеринса йзырадырынчеболгаш өөредилгениң эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түннелдеринчекичээнгеийни күштелдирген. Ол дээрге тыва дылда чедип алганы билиглерни,арга-мергежилдерниамыдыралдыңкандыг-дааайтырыгларыншиитпирлээрде ажыглап болур чугула байдалдарның тургустунганы болур.Төрөөн тыва дылын өөредип тура, чугаага ажыглаар дыл аргаларын шилиир,чүвени шын угаап бодаар, бодалын чиге илередир арга-шинээн сорулгалыгсайзырадыры чугула. Өөреникчилернинчугаа чорудулгазының улам ыңайсайзыралытывадылдыңчурумчуткантургузуунундугайында,чугааныбайдалгадүүштүр ажыглаардылдыңонзагайларыныңдугайындабилиглеринге үндезилеттинген. «Төрөөн (тыва) дыл» эртеминде өөредиглердылболуушкуннарынсайгарыпкөөрарга-мергежилдернисайзырадыр,укарга-мергежилдерни бөлүктээр, чугаа культуразын сайзырадып кижизидер,номчулганың янзы-бүрү хевирлерин база медээ дилээр янзы-бүрү аргаларныажыглаар,сөзүглелдернидетургузар,литературлугдылдыңнормаларынсагыырдэ энышкашөске-даачаңчылдарныхевирлээринчеугландырган.

Эртемниңөөредилгепланындатуружу

Өөредилгепланында«Төрөөн(тыва) дыл» эртеминөөредиринге 9 –ку класска 1шаккөрдүнгөн.

Өөредилгепланындаөөредилгехарылзааларыныңкиржикчилериниңшилипалыркезээ ндекөрдүнгөншактарныңдузазы-билеөөредилгечерибодуук эртемгешактарны көвүдедипалырэгелиг.

1. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ

БУРУНГААРПЛАННАТТЫНГАНТҮННЭЛДЕР

«Төрөөн(тыва)дыл»эртеминшиңгээткенининтүннелдериүшколбөлүккылдырдемдегл еттинген:бот-тускайлаң,эртемхарылзаалыг(метапредметтиг)болгашэртемталазы-биле (предметтиг)түннелдер.

Бот-тускайлаңтннелдергеуругларныңбот-башкартынып(боттугтуружунхевирлээр,бодункыммендээрзинбилири,бодунхүндүлээри,үн елээри),чүгөөөрениптурарыныңутказын(өөредилгеажыл-чорудулгазынгаболгашсонуургалдыгболурунгахамаарыштыр),мораль-этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүнге хамаарышкан айтырыгларнышиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга,мындыг:

– россияжи хамааты демнежилге деп билигниң утказын билип, аңаадүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары,хөйаймакчоннугТываныңболгашРоссияныңчонунуңтөөгүлүгэрткенболгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын,Ада-чуртунунмурнунгахарыысалгалыгболурунугаап билири;

- бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуңтөөгүзүн,дылын,культуразынбилири;Тываның,Россияныңчоннарыныңболгашки житөрелгетенниңкультурлугөнчүзүнүнүндезиннеринбилири;
- төрээнтывадылынгачүвебилипалырынгасундулуг,бодунсайзырадырынгаболга шбилиинбедидерингесонуургалдыгболуру;өөреникчилерниң боттарының сонуургалының болгаш билииниң деңнелиниңаайы- билекелирүедемергежилинмедерелдигшилипалырынгабеленболуру;
- кижиниңболгашниитилелдиңамыдыралынгаөг-бүлениңужур- дузазынмедерепбилири;өг-бүлениңамыдыралыныңдыктыгчүүлдеринбодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири;өскекижини,ооңбодалын,делегейкөрүүшкүнүн,культуразын,дылын,чүдүлгезинбол гашботтуг туружунхүндүлээри;
- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнгеболгашхөй- ниитиажылынгакиржири;төрээндылгатураскаатканхемчеглерге,класстан дашкаар ажылдарнычорударынгакиржири;
- тывадылгасөзүглелдердамчыштырөөредилгегеболгашкүш- ажылгахарыысалгалыгболурунхевирлээри,кадыкболгашайыылчокамыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы- тынынга,кадыкшылынгаайыылтургузуптурарбергебайдалдарда,айыылдыболдурбазыныңд үрүмнерин шингээдири;
- Россияныңболгашделегейниңчоннарыныңуранчүүлүнболгашчогаадыкчыажыл- чорудулгазындамчыштырэтетиктигмээ- меделеринсайзырадыры,чарашчүүлдүшингээдири(аңгы-аңгычоннарныңэзу- чаңчылдарынилереткенчеченчогаалдарнысайгарары,кижиниңиштикиделегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарныкөрүксээри дээшо.ө);
- экологтугкультураныңүндезиннеринхевирлээри(бойдустушинчилээри,көдээаж ыл-агыйныбилири,бойдустууран-чеченчурупкөргүзери,аян-чорук кылыры,бойдустукамгалаары).

Эртем харылзаалыг түннелдерже өөреникчилерниң шупту эртемнергеажыглап болур кылдыр шингээдип алганы билиглер болгаш өөредилгениңбүгүталалыг:*башкарылгалыг*(ажыл- чорудулгазынбодубашкарар,хайгаараар,эдер,идепкейлигболур,боттускайланажылдаар),*ха рылзаажылгачорудар/коммуникативтиг*(чугаанычорудуп,кадыажылдаарынгахерекчаңчыл- мергежилдернибилир),*угаапшингээдириниң*(ниитиөөредиглиг,ооңиштиндесайгарар,деңнээр, түннээр,бөлүктээр,чидигайтырыгнытургузарболгашонушиитпирлээрдээнышкаш)кылды ныгларыкирип турар.

Өөредилгениңбашкарылгалыгбугуталалыгкылдыныглары

Доозукчударазындачүүлдерниказыпөөренипалыр:

- амгыүедеболгашпланнаптурарыөөредилгениңтүннелдеринсайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртемталазы- биледаапбодашкынынхевирлептургузар,төнчүтүннелдибашбурунгаар даап бодаар;
- бир-лечидигайтырыггаболгашооңболдунарагаларынгаүндезилээнажыл- чорудулганыңсорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганыңколсорулгаларынчедипалыры-билеказыпчорудар ажылдарнытургузупбилир;
- сорулгаларнычедипалырда,херекөөредиглигболгашугаапшингээдиражылдарык үүседир, оларныканчааркүүседириниңоруктарынтывары-билеэргежокчугула кылдыныгларнытодарадыр;

- өөредиглиг болгаш угаап шингээдир чүүлдерни бадьткаар болгашботтандылары-билеэң-недээштигшиитпирлигаргаларнышилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээргаларны/сорулгаларнычедипалырдеэш,бодуаргаларны/аңааажыглапболур курлавырларны тывар;
- чидигайтырыгны(төлевилелкылырда,шинчилелдерчорударда)шиитпирлээрпланны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадырболгашонучайладыраргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүшталазы-билекижиниңсайзыралын,сонуургалын,чүнүкылыпшыдаарынбарымдаалаанөөредилгениңбот-тускайланоруун)планнаарболгашэде тургузар;
- удуртукчубашкызыболгашэш-өөрү-билепланнаптурартүңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделеринкадытодарадыр;
- ажыл-чорудулгазынүнелээраргаларныылгапшилиир,сүмелептурары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот -хайгааралдычорудар;
- чедипалгантүңнелдериниңболгашкылганажылдыңүнелел-тайылбырынбазаоонтөнчүзүндеуламэкичедиишкиннигболурунуңаргаларынсүмелээр;
- бодунуңкылдыныгларынсорулга-биледүүштүрер,херекболза,бодучастырыгларын эдер.
- өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарганегелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадьткапбилир;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдиң негелделерин хостугажыглаар;
- ажыл-чорудулгазыныңсорулгазынгадүүштүртургустунганболгаш/азыбодунунтургузупалганынегелделериниңаайы-биле кылганчүүлдернитүңнээр;
- бодунуңчедиишкиннигазычедиишкинчокболганыныңчылдагааннарынтодарадыр;чедиишкинчокболгантаварылгадаолбайдалдан уштунааргаларныдилептывар.

Доозукчунуңөөренипалыраргалыгкылдыныглары:

- боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шингээдиражыл-чорудулгагатургузар;
- сорулганычедипалыруруктарны(аргаларны)бодупланнаптывар;
- бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер-биледүүштүрер,бодунуңажыл-чорудулгазынгахынамчалыгболур,салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларныңаргаларынтодарадыр,херекболза,эдетургузар;
- бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үедебодунуңажыл-чорудулгазынхайгаараар,тургустунганбайдалдарболгашнегелделераайы-билечүвениканчааркылырыныңаргаларынтодарадыр,байдалдыңөскерилгени-билебодунуңкылдыныгларынөскертип билир;
- бот-хайгаарал, бот-үнелелдиң, шиитпир хүлээп алырының болгашөөредиглиг база угаап шингээдир ажыл-чорудулганың меделерлиг шилилгезинботтандыларыныңүндезиннерин шингээдип алыр.

**Өөредилгениң угаап
шингээдириниңбигиңталалыгкылдын**

ыглары

Доозукчудараазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- чүвелерни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-билебөлүктээр,деннээр,түңнээр;ийиазыоон-даахөйчүвелерниңболгашболуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларныңдөмейлешкекчүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвелерниболгашболуушкуннарныбир-ледөмейлешкекдемдээниңаайы-биледенневишаан,угаап боданыышкынынилередир;
- сайгарылганыянзы-бүрүталаларынданкылбышаан,бодунуңбарымдааларыныңшиитпиринбадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээнитывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар,утказын долузу-билебилип турар,сөзүглелдин тургузуунбилер;
- сөзүглелдечурупкөргүскенболуушкуннарның,кылдыныгларныңаразындахарылз аалыын тодарадыр;
- сөзүглелдеколбодалдыкысказы-биледамчыдар;
- сөзүглелдинутказынболгашхевиринсайгарылгалыгтүңнээр;
- бойдусахамаарылгазынчогаадыгларгаилередир;
- чугулахерексөстөрнитодарадыр;
- электроннугхевирдесөзүглелдерни,тывадылдыңсловарьларынболгаштайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуңөөренипалыраргалыгкылдыныглары:

- билиглернитодарадыр,түңнелдернитургузар,дөмейлешкекчүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгашнегелделернинбодутывар,янзы-бүрүхарылзааларныңчылдагааннарынтодарадыр,харылзаалыгугаапбоданыышкынныболгаштүңнелдерникилыр;
- өөредилгиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларгадемдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап,тургузуп болгашэде тургузупбилер;
- словарьларболгашөске-даамедээтыварчүүлдерниидепкейлигажыглаарыныңкультуразынишиңгээдипалырсонуургалынсайзырадыр.

Өөредилгениң харылзажылга

чорударбигиталалыгкылдыныглары

Доозукчудараазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даяныптурар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп апшыдаар;
- бодунуңүзел-бодалыншынболгашүндезиннигкылдырбадыткаар;
- дискуссияга(маргылдаалыгчугаага)ниитиколбодалдыылгаар;
- бөлүкке өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларнытодарадыр,кылыражылдыхуваар,бот-боттары-биледургуржупшыдаардээшоон-даа өске);
- бөлүктүңмурнунгасалдынгансорулганышиитпирлээри-билесайгарарнегелделер болгашайтырыгларныдугуржуапшыдаар;
- бодунуңкылыпчорударажылынаасболгашбижимелхевиргетаныштырар;
- чүвенишынчугаалаарболгашдискуссиягакиржипбилер;

- чугааүезиндекадычугаалажыптураркижизи-билесүмележиппиитпирниүндүрер;
- өөредилгениңболгашпрактиканыңайтырыгларыншиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылгааргаларынажыглап дилээрболгаш ажыглаар;

Доозукчунуңөөренипалыраггалыгкылдыныглары:

- эш-өөрүазыбашкызы-биледемнежипажыл-чорудулганыорганизастанбилир;бодучааскаанболгашбөлүкиитингеажылдаар;
- маргылдаалыгайтырыгларгахамаарыштырбодунуңбодалынилередип,туружунбадыткаар;
- харылзажылганыңсорулгаларын(бодунуңсагыш-сеткилин,бодалдарын илередип, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-билеянзы-бүрүдыларгаларынмедерелдигажыглаар.

Эртемгалазы-

биле(предметтиг)тгннелдержетывадылдыңколүндезинбилиглери,укэртемгечаабилегчед ипалырыныңболгашонуажыглаарыныңдуржулгазы кирип турар.

Чугааболгашчугаалажыпхарылзажыры

Доозукчударазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун,чурумал, угаапбодааныышкынболгаш оларны холуй) чугааның аңгы-аңгы байдалдарындаажыглаар;диалогтуңянзы-бүрүхевирлерин(айтырар-харыылаар,сонуургалын оттуруп чугаалажыр, бодал солчур) эш-өөрү, танывазы кижилербаза өскеаймаксөөкулус-билеамыдыралчыболгашажыл-агыйжычугааүезиндеажыглаар;

- чугааүезиндетываболгашниитичугаакультуразыныңнегелделеринсагыыр;
- монолог болгаш диалогтуң чижектеринге чугааның сорулга болгашбайдалынгадүүштүражыглаттынып турарынгаүнелелдибээр;
- төрөөн дылынга бодалын, сагыш-сеткилин хостуг илередири-билечугааграмматиктиг хевирлерни шынажыглаар;
- чугааныңчедимчелигазычедимчечокболганынмедерепбилирболгашонутайылбырлаары;

Доозукчунуңөөренипалыраггалыгкылдыныглары:

- бодунуңүежилериниңмурнунгаулугэвесдыңнадыг,илеткелдикылыр;
- кылгантөлевилелазыреферадынулусмурнунгатаныштырар,чидигайтырыгларнышиитпирлежирингекиржир,бодунуңтуружунбадыткаар;
- бодунуңулус-билечугаалажыпшыдавайнбаарыныңколчылдагааннарынбилирболгашоларнытайылбырлар.

Чугаачорудулгазы

Дыңнаары

Доозукчударазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- дыңнаарыныңянзы-бүрүхевирлеринажыглаар(дыңнаанысөзүглелдиназыдыңнаанчүүлүнүңколутказынбилир,херкемедээниылгаар);
- дыңнаанысөзүглелдинутказынкыскаладазыдолузу-билечугаалапдамчыдар;
- дыңнааныэртем,публицистика,албан-херек,чеченчогаалсөзүглелдериниң темазын, ында кол бодалды тайылбырлап шыдаар, ында колболгашнемелде медээниылгаар;

Доозукчунуңөөренипалыраггалыгкылдыныглары:

- аасчугаанысайгарып,тайылбырлапбилир.

Номчууру

Доозукчудараазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- схемадаайтканмедээнихарылзаалыгсөзүглелкылдырдамчыдар;
- өөредиглигболгаштайылбырлыгномнарбазарадио-,теледамчыдылгалар,солун-сеткүүлдүүндезинкылдыралганматериалдар,Интернетчеткизиниңкурлавырлары-билеажылдаараргаларныажыглаар;

- кайы-

биртемагахамаарышканматериалдычыырболгашчаңгысаайлаар,тыпалганымедээни(сорулгачедипалыры-биле кылыпчорударажылынгадүүштүр)сайгарарболгашонутайылбырлаар;

Доозукчунуңөөренипалырагалыгкылдыныглары:

- сөзүглелде тодаргай болгаш элдээрткен медээниң кандыг стильгеболгашжанржахамааржырынбилир,сайгарар,үнелээр;

- янзы-бүрүүндезин-барымдаалардан(эртем-өөредиглигболгашофициалдыгалбан-херексөзүглелдери,радио-,теледамчыдылгалар,солун-сеткүүл,электроннугыгжамырларныүндезинкылдыралганмедээлер)херекматериалдыаңгылаптывар;

- бодунуңмооныңайсайзыралынганомчулганыңболгаштөрээнчогаалды өөренириниң ужур-дузанын медеп билер; бодун база долгандыртурадлегейниңдугайындабилипалырдеэш,үргүлчүбир-лечүвениномчуксаар;

Чугаалаары

Доозукчудараазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- аңгы-аңгы социал амыдырал, культура, мөзү-бүдүш, дыл дугайында темаларынга дыннадыг азы улуг эвес илеткелди кылыр, бир болуушкун азытөөгүнүчугаалаар,дискуссияга киржир;

- чугаа үезинде херек кырында амгы тыва литературлуг дылдың шынадалгаболгаш лексиктиг,грамматиктиг нормаларынсагыыр;

- лексика болгаш фразеологияны стиль талазы-биле шын ажыглаар;чугааэтикединбилирболгаш онусагыыр;

Доозукчунуңөөренипалырагалыгкылдыныглары:

- аас-билеаңгы-аңгыхевирлергеболгашжанрларгамонологазыдиалогтутургузар;

Бижири

Доозукчудараазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

- чааазыхерекмедээлернидамчыдары-билеаңгы-аңгытемаларгабижимелмонологтарнытургузар;

- дыннааназыномчаансөзүглелиниңутказын(долузу-биле,кызырып, херек чүүлүн ушта бижип) эдертиг, тезис, план хевирлеринге шындамчыдар;

- бижимелчугаагаамгытывалитатурлугдылдыңлексиктиг,грамматиктиг, орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларын херек кырындасагыыр;

Доозукчунуңөөренипалырагалыгкылдыныглары:

- аңгы-аңгытемаларгарефераттарны,дыңнадыгларныбижиир;
- үнелелдерни,аннотацияларны,чугаалаарчүвезиниңтезистерин,конспектилерни тургузар.

—

Эртемталазы-биле(предметтиг)тодаргайтуннелдер

9класс

Доозукчудараазындачүүлдерникилыпөөренипалыр:

Дылдугайынданиитибилглер

- тывадылдынужур-дузазынболгашхүлээлгелеринтодарадыр;
- петроглифтер, иероглифтер, түрктөрнүн орхон-енисей бижикиринболгашруниктигбижики,төвүтболгашэргимоолбижикирниылгапбилер;
- чоннуң амыдыралын, үндезин культуразын, төөгүзүн, чаңчылдарынилереткенсөстөрнүнсөзүглелдекиргенутказынбарымдаалап,словарьлардузазы-билетодарадыр;

Сөзүглел

- сөзүглелдинтема,колбодал,тургузугболгашянзыларының(тоожуушкун,чурумал,угаап боданыышкын)аайы-биле сайгарар;
- сөзүглелдиуткалыгкезектергечарар (утказы,колбодал);
- план(бөдүүн,нарын,тезистиг),конспект,аннотацияныбижипттургузар;
- хевир, стиль, жанр талазы-биле ылгалдыг сөзүглелдерни уткалыг,дес-дараалашкак,харылзаалыг,темагадүгжүптурар кылдырттургузар;
- бижимел чугааны үнелеп, эде тургузуп шыдаар; бодунун тургускансөзүглелдеринсөзүглелдинтургузуунгахамаарышканнегелделерэзугаарттургузарболгашхоюглаар;

- сөзүглелдинуткалыгкезектерин(микротемазын)ылгаар;

Дылдыңажыглалыныаайы-билехевирлери

- чугаа,эртем,публицистика,албан-херекболгашчеченчогаалстильдериниңсөзүглелдериниң онзагайларынылгаар;
- чугаастилиниңхевирлериниң(чугаалажыры,маргылдаалыгайтырыгнышиитпирлээри-биледискуссиягакиржири,чугаалаары,амы-хуудачагаалар)болгашчеченчогаалдындылынылгаарболгашонзагайларынтодарадыр;
- сөзүглелдинкайыстильге(ном,чугаа)хамааржырынайтыр;
- аңгы-аңгыстиль,жанр,чугааныңкайы-бирхевирингесөзүглелдернитургузар:тезис,үнелел,улусмурнунгачүвечугаалаары,илеткел,чагаа,шынзылга,билдириишкин,резюме,кандыг-бирчүвениңтайылбырынгакиржири,интервью,орукдемдеглелдери,солунгастатьядээшо.ө.;
- бодунуңболгашөскеулуштуңчугаазындахажыттыгчугаанормаларынэскерип,аңааүнелелдибээр,улуговесдыңнадыг,илеткел,реферат-билеулусмурнунга чүвечугаалаар.

3.ЭРТЕМНИШИҢГЭЭДИПАЛГАНЫН УНЕЛЭЭРИНГЕНЕГЕЛДЕЛЕР

Программаныңсорулгаларынботтандырынгаөөредилгениңтүңнелдеринүнелээр1)чурумчуттунганажыл-чорудулгалыг(системно-деятельностный), 2) деңнелдиг азы чадаланчак, 3) каттышкан (комплексилег)аргаларныаажыглалыидигнибээр.

«Төрээн(тыва)дыл»эртеминдеөөредилгениңтүңнелдеринхынаарынга чурумчуттунганажыл-чорудулгалыг арга өөреникчи кижиниңөөредилгениңугаапшингээдирболгашпрактиктигкылыпчорударажылдарыншиитпирлепшыдаарсалым-чаяаннынхынапкөргенинденилереп кээр. Ук арга боду кылып өөренир кылдыр тургускан өөредилгениңпланнаттыгчантүңнелдериниңутказыболгашүнелел-барымдаалары-билехандыртынар.

Деңнелдиг(чадаланчак)аргаөөреникчилер-билетускайланажылдычорударыныңүндезиниболур,укаргаөөреникчилерниңпланнаттыгчантүңнелдерни чедип ап турарының деңнелдерин (үндезин (баазалыг) деңнел,оонбедиказыкудудеңнел)тодарадыпдемдеглээни-

билеботтаныр.Өөреникчининүндезин(баазалыг)деңнелдечеткенинклассташуптууругларга кылдырты- билечаңгысаайлаптургусканонаалгаларныкүүседипшыдапканынданбилипалыр.Үндезинде нелдематериалдышингээдипалганөөреникчиулаштырөөренипшыдаарынкөргүскениболур .

Өөрөдилгениң түңнелдерин үнелеп хынаар каттышкан (комплексилг)аргадараазындаоруктар-билеботтаныр:

— «Тывадыл»эртеминиң,бот-тускайлаң,эртемхарылзаалыг(башкарылгалыг, харылзажылганың болгаш угаап шингээдир бүгү талалыгкылдыныглар)түңнелдернихынап үнелээр;

— өөреникчининхуудаөөредилгеталазы-билечидишкиннериниңөзүлдезин хайгаараар болгаш түңнел хыналданы чорудары эге, хүн бүрүде,темааайы- биле,шилчилгелиг(дылдыңбиркезээнденөскекезээнче,улдундан улдунче) хыналдаларныажыглаар;

— шынарлыг өөрөдилгени чорудуп башкаары-биле өөреникчилерниңалганбилиглериңтайылбырлаарынаконтекстиг(өөреникчининзонзагайтал алары,өөренирбайдалыныңтургустунганыдээшо.ө.)медээниажыглаар;

— хыналданың янзы-бүрү аргаларын болгаш хевирлерин(аас болгашбижимелажылдар,өөредиглигтөлөвилелдер,практиктигажылдар,бот- үнелел,хайгааралдээшо.ө.)ажыглаар,оларбот- боттарынганемелдехыналдакылдыражыглаттынар.

Хыналданыңкол барымдаазы дээрге-ле тыва дылда өөрөдир материал- билехолбаалыгчаңгысаайлаанөөредилгекылдыныгларыншингээдипалырыболур.

Чаңгыс аайлаан (системниг) хыналдада иштики болгаш *даштыкы*хыналданыңчурумукирип турар.

Иштики хыналдаже эге хыналда, хүн бүрүде чорудуп турар болгашкайы- биртемагахамаарышканхыналда,портфолио,өөредилгечериниң иштиндеүргүлчүхайгааралдатурархыналда(мониторинг),шилчилгелигболгаштүңнелхынал да (аттестация)кириптурар.

Эгехыналдаөөредилгениңкайы- бирчадазындаөөреникчилерниңөөренирингекайыхиребеленинхынаарчурум.Ону5класскаө өредилгечериниң удуртулгазы чорудар, ук хыналда өөрөдилге түңнелдериниң бедипазы бадып турарын деңнээр үндезин көргүзүү болур. Хыналданың угланганчүүлүдээргеөөреникчилерниңөөредилгегесонуургалы,өөредилгеажыл- чорудулгазыныңкайыхирехевирлеттингени,өөредилгениңбүгүталалыгкылдыныгларын кайы хире шингээткени болур. Тыва дылда эге хыналданыэртемниңкайы- биркезээнбилиринхынаары-билеэрттирипболур.Эгехыналданың түңнели башкының ажылчын программанын эде тургузарынгаүндезинболур.

Хүнбүрүдечорудархыналдадээргеөөреникчининөөредилгепрограмманыншингээдип аптурарыныңөзүлдезинхынаарчурум.Онуөөреникчининкызымаккайчоруундеткиириболга шуругларныңөөредилгезиндетургустунганбергелернитывары- билечорудар.Укхыналданыңобъектиси(угланганчүүлү)«Төрээн(тыва)дыл»эртеминдетема аайы-биле планнаттыгган түңнелдер болур. Аңаа аас болгаш бижимелайтырыглар,практиктигажылдар,боттускайлаңболгашбөлүктепкылыражылдарны нхевирлери,бот-үнелел,бот-боттарыныңажылынүнелээри,уругларның өзүлдезин үнелээр тускай бижик-саазыннар дээш оон-даа өскечүүлдер ажыглаттынар.

Темага хамаарышкан хыналда дээрге тема бүрүзүнге планнаттыггантүңнелдерни чедип алганын хынаар чурум. Ук хыналданы кайы-бир теманыөөрениптурарүеде- даа,онуөөренгениниңсоонда-даачорудар.Оонтүңнелдериөөреникчилер- билеаңгыажылдаарыныңпланынтургузарынгаүндезинболур.

Портфолиодээргеөөреникчининөөредилгезин,чогаадыкчыидепкейин,сонуургалдар

ының утланышыны, оңделгемин,
чедишкннериниң эң дээдизин көргүскен өзүлдени үнелээр чурум.
Ынаар утларны кылгана жылдары, оларны үнелелин, шаңнаткан дипломнар, сертификатта
р болгаш өске-
даа бадыткалдыг бижиктер кирип туурар. Өөреникчиниң жылдарының шилилгезик класс башкы
зы болгаш өөреникчиниң бодунуң базаада-иезиниң киржилгези-
биле чоруттунар. Өөреникчиниң жылдарыно оңчөпшээрели чокка портфолио же кирип болба
с. Ол чедишкннер 10-11 класстарга улаштыр өөренирутланышыны шилип алырынга
ажыглаттынар болгаш ону өөреникчиниң характеристиказын гачырыдып болур.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг) дээрге дараазында чүүлдерни
хынаар чурум болур: өөрөдилге эртемниң (предметтиг) болгаш эртем харылзаалыг
(метапредметтиг) түннелдерниң деннелин; өөреникчиниң бот-
тускайлаң түннелдериниң деннелин (чуруму, арыг-силини, бот-
ажылдаары, 10 класска азы ортумака өөрөдилгечеринге өөренир мергежилиниң утланышыны
нмдерелдиги шилипшыдаар) дээш. ө.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналданың (мониторингиниң) түннелинде башкыга
өөрөдилге чорудулгазынга, уруглар-биле тускайлаң ажылдаарынга, бодунуң билиин
бедидеринге сүмелерни бээр.

Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелелдээр геулдун төнчүзүнде болгаш өөрөдилге
чылының төнчүзүнде эрттирер кол ниити өөрөдилгениң деннелинде чорудар хыналданың
чуруму болур. Ук үнелелди чыгып
келген демдектерниң болгаш темалыг хыналда ажылдарны күүселдезинге үндезилеп
чорудар. Эртемге планнаттыган түннелдер болгаш
өөрөдилгениң бүгүтталалыг кылдыныгларынга чедишкннери үндезин (баазалыг) деннелден
куду эвес болза, өөреникчини дараазында классче
шилчидериниң болгаш күрүнениң түннелаттестациязын чекирериниң үндезини болур. Шилч
илгелиг (аралаштыр) чорудар үнелелдөрт деннелгечоруттунар:

Школадандашкааргнелелгедараазындахыналдалархамааржыр:

- мониторингилигшинчилелдер;
- регионалдыгтүңнелхыналдаажыл;
- күрүнениңтүңнелаттестациязы.

Тывадылгамониторингилигшинчилелдерни муниципалдыг болгаш регионалдыг деңгелек класса айы-биле азыкайы-бир, чижээлээрге, 8 класстың өөреникчилерингекелирчылын эртерирегионалдыг хыналдаажылга белеткелин билип алыры-биле чорудуп болур.

Регионалдыг түңнел хыналдаажыл дээрге кол ортума кшколаның өөредилге программазын күүсеткенин хынаары-биле албан эрттирер чурум болур. Укажылды эдертиг хевиринге 3 шак (180 минута), акадыының байдалы-биле кызыгаарлыгурутларга диктантыны 1 шак (60 минута) иштинде кылдырары көрдүнгөн.

Күрүнениң түңнелаттестациязын кол күрүнешылгалдазының негелделерингедүүштүркылган хыналда-хем чегматериалдарынажыглап эрттирер. Түңнел күрүне аттестациязын доозукчуларның шилип алганы-биле дужаар. Онаалгаларны 3 шак 55 минута (235 минут) дургузунда күүседир.

Тывадылгарегионалдыг түңнел хыналдаажыл болгаш кол күрүнешылгалдазы Тыва Рес публиканың өөредилге болгаш эртемяамызының нормативтиг документи лери-биле чурумчуттунган болур.

Тывадылдың түңнел демдээш коланыништи ки болгаш школа дандашкаар эрттирген хыналдаларының түңнелинден тургустунар. Ук демдек өөредилгениң деңгелин көргүскен күрүне документи зи – колни ити өөредилгениң аттестацияда салдынган турар.

Бот-тускайлаңтүңнелдерниң үнелээриниң онзагайлары

Бот-тускайлаңтүңнелдерни үнелээриниң колоbjectизингекижиниң бодунуң хамааты мен деп миннип турарының хевирлеттингени; билиг чедипалыр дээн чүткүлүнге даянып тургаш, бот өөредилгеже шилчииринге белени; ниитилелге ыяк кылып билир чүүлдериниң (чуртталганың сүзүк-дүрүмнери, ниитилел болгаш кижилер аразында харылзажып билириниң дуржулгазы) хевирлеттингени хамааржып турар. Өөреникчинин бот-тускайлаңчедипалыр түңнелдерин демдек салып үнелээринче кирибейн турар. Ол чүүлдер өөредилге албан-чериниң өөредилгекижизидилге ажылының түңнелдерин үнелээринче кирип турар, олче өөредилге эртемитөрээнд ылдың кижизидикчи хулээлгелери база кирип турар.

Эртем харылзаалыг түңнелдерни үнелээриниң онзагайлары

Эртем харылзаалыг түңнелдерни үнелээриниң кол objectизи кылдыр башкарылгалыг, харылзажылга чорудар болгаш угаап шингээдириниң бүгүталалыг кезек кылдыныгларның хевирлеттинери болур. Ол дээрге өөреникчинин бодунуң гаапшингээдиражыл-чорудулгазын сайгарар болгаш башкара кылдыныглары болур. Өөреникчинин чамдык харылзажыр болгаш башкара кылдыныгларын чаңгыса айлаан негелде-биле үнелеп хынаары берге азы үнелээри болдунмайн барып болур. Чижээлээрге, бөлүкке ажылдап, өске кижини дыңнап, кадыа жылдап турарулузу-биле бодунуң кылдыныгларын таарыштырып билири дээш оон-даа өске. Өөредилгениң бобүгүталалыг кылдыныгларының хевирлеттингенин үнелээрде, башкы хайгаарал методун ажыглаар.

«Төрээн (тыва) дыл» эртемниң түңнелдерин үнелээри

ниңонзагайлары

«Төрээн(тыва)дыл»эртеминиңтүңнелдериниңхыналдазынтывадылдыңбашкыбүрүзү кылыр;онухүнбүрүдечорудар,темалыг,шилчилгелиг болгаш түңнел хыналдаларның, ол ышкаш өөредилге чериниңдуртулгазыныңүгүлчүхайгааралдатулархыналдазының(мониторинг)чурумунёзу гаарчорудар.

«Төрээн(тыва)дыл»эртеминдехыналданыңколобъектизиукэртеминиңөөредилгематер иалынгадаянып,өөреникчилерниңугаапшиңгээдирболгашхереккырында(практикага)чоруд аражылдарыншиитпирлеп шыдаар арга-шинээнтодарадыры болур.

Чаңгыс аайлаан хыналда планнаттыңган түңнелдерни чедип алганынхынаары- биледеннелдиг(чадаланчак)арганыкөрүптурар.Хыналданыңутказынгадүүштүрөөредиглиг(таблицалар,схемалар,презентациялар,даянырконспектилер),бот(кайы- биртемагатүңнелажыл);хынаар(кичээлдиңтемазынга),хыналда(дылдыңкайы- биркезээнге,улдунтөнчүзүнде, чыл төнчүзүнде) ажылдарны, диктант, эдертиг, тест онаалгалар,аас-биле харыы,бажыңга ажыл, чогаадыкчы ажыл,өөредиглиг төлевилел,эртем-шинчилелажылыдээшөске-дааажылдарныңхевирлеринажыглаар.

3.Эртемталазы-билетуңнелдерниунелээриниңнегелделери

Аас-биле харыыларныңунелели

Аас-

билеайтырарыдээрgetывадылдауругларныңбилиинхынаарыныңбирколхевириболур.

Өөреникчиниңкайы-биртемагахарыызы

долу,харылзаалыг,уткалыгболур;дүрүмнерни,тайылбырларнычогоуурчерлергеажыглап билириноккөргүзержурлуг.

Харыылаптурарүезиндемындыг негелделерникичээнгейгеалыр:

- харыыныңдолуболгашшынболуру;
- өөрөнгөнматериалынмедерелдигбилгени;
- харыызыншынилереткени.

«5» демдекти бир эвес өөреникчи: 1) өөрөнгөн материалын долузу- билетайылбырлап, шын харыыларны берип турар; 2) өөредилге материалыныңутказынбилирболгашонучүглөөөредилгеномунданэвес,абодунуңчижектери- биле бадыткап, бодунуң бодалдарын илередип, алган билиглеринхерек кырында ажыглап билир; 3) билип алган чүүлүн литературлуг дылдыңнегелделерингедүүштүрдес- дараалаштыр чугаалапбилирболза,салыр.

«4»демдектибирэвесөөреникчи«5»демдектиңнегелделерингедүүштүрболгашчүглө1 -2частырыгкылгаш,онубодуэткеназыдес-дараалаштырчугаалаарынга1- 2частырыгкылганболза,салыр.

«3»демдектибирэвесөөреникчитеманыбилир,ынчалза-даа1)материалды долу эвес болгаш чамдык билиглерниң тодарадыын шын эвестайылбырлаптурар;2)материалдыханыэвесбилирболгашчугаазындачастырыгларбарбо лза,салыр.

«2» демдекти бир эвес өөреникчи материалды билбес, тодарадыглардаоонутказын өскертипазы шынэвесчугаалап турар болза,салыр.

«1»демдектибирэвесөөреникчиматериалдыдолузу-билебилбесболза,салыр.

«5»,«4»,«3»демдектерниөөреникчиниңчүглечаңгысайтырыгтахарыылааныдээшэвес ,акичээлдургузунданиити ажылыдээшсалыр.

Чогаадыгныңболгашэдертигниңдылынгаүнелелдиңнегелделери:

- теманышынажытканы;
- стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүрдылдың уран аргаларынажыглааны;
- дыл болгашшын бижилгенегелделерин сагааны.

«5» демдекти өөреникчи теманы долузу-

билешынажыткан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүрдылдың уран аргаларын болд унар

шаа-биле ажыглаан; дыл болгашшын бижилгенегелделерин сагаан болза, салыр;

«4» демдекти өөреникчи теманышынажыткан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүрдылдың элээн кашуран аргаларынажыглаан; дыл болгашшын бижилгенегелделерин сагаан болза, салыр;

«3» демдекти өөреникчи теманы долу эвеса жыткан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүрдылдың уран аргаларынажыглаан; ынчалза-даа дыл болгашшын бижилгенегелделерин сагаан болза, салыр;

«2» демдекти өөреникчи теманы ажыдыпшы даваан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүрдылдың уран аргаларын ажыглаан; дыл болгашшын бижилгенегелделерин сагываан болза, салыр;

Чогаадыгга болгаш эдертиг *темын бижилгеге* үнелелдинегелделери:

Хыналда үезинде орфографтыг, пунктуастыг болгаш дыл нормаларын сагаанын кичээнге алыр.

«5» демдекти частырыг чок ажылга; 1 улуг эвес орфографтыг азы 1 улуг эвес пунктуастыг частырыг (0-2 частырыг) бар болза, салыр;

«4» демдекти 1 орфографтыг болгаш 1 пунктуастыг болгаш 1 лексика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг частырыг, азы 3 пунктуастыг болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 2 лексика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 стилистика талазы-биле частырыг (3-4 частырыг) бар болза, салыр;

«3» демдекти 1 орфографтыг болгаш 1 пунктуастыг болгаш 1 лексика болгаш 1 грамматика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг болгаш 2 лексика болгаш 1 грамматика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг болгаш 1 лексика болгаш 1 грамматика талазы-биле частырыг, азы 4 пунктуастыг болгаш 2 грамматика болгаш 2 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 лексика болгаш 3 грамматика болгаш 2 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 лексика болгаш 2 грамматика болгаш 3 стилистика талазы-биле частырыг (5-8 частырыг) бар болза, салыр;

«2» демдекти 4 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг болгаш 3 лексика талазы-биле частырыг, азы 5 орфографтыг болгаш 5 пунктуастыг болгаш 4 лексика талазы-биле частырыг, азы 5 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг болгаш 4 грамматика талазы-биле частырыг, азы 4 пунктуастыг болгаш 5 грамматика болгаш 4 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 лексика болгаш 4 грамматика болгаш 5 стилистика талазы-биле частырыг, азы 4 лексика болгаш 5 грамматика болгаш 5 стилистика талазы-биле частырыг (9-14 частырыг) бар болза, салыр.

Тестилерге үнелел

Айтырыгларның ниити санындан шын харыыларның хуузун үндүрүп демдээн салыр: «5» – онаалгаларның 85-100%, «4» – 51-84%, «3» – 45-50% шын күүсеткен, «2» – 44% шын азы оонкуду деңгелде күүсеткен.

4.ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ

Бөлүк: Чугаачорудулгазыболгашчугаакультуразы

Чугааболгашчугаалажыпхарылзажыры

Чугааның байдалы (чугааның сорулгазы, кандыг байдалда, кайда болуптурары,чугаалажыптураркижизиниңхар-назыны,эрге-дужаалыдээшо.ө.).

Аас болгаш бижимел

чугаа.Диалогболгашмонолог.

Монологболгашооңхевирлери:тоожуушкун,чурумал,угаапбоданыышкын;монологт унаңгы-аңгыхевирлериниңхолужабээри.

Диалогболгашооңхевирлери:хүндүткелаянынилередирдиалог,айтырыг-харыы,чугаажежааратудупхарылзажыры,бодалсолчурудээшоон-дааөске.

Чугаачорудулгазы

Чугааныңажыл-чорудулгаболуру.

Чугаачорудулгазыныңхевирлери:номчууру,дыңнаары,чугаалаарыболгашбижири.К олболгашэлдээрткенмедээ.Улуг-каралап,таныжыпболгашсайгарып номчууру.

Чугаакультуразы

Чугаа культуразы – дыл эртеминиң кезээ.Дылдыңнормаларыболгашооңхүлээлгелери.

Тывалитературлугдылдыңколнормалары:шынадалга,лексика,грамматика,стилистика талазы-биле,шынбижилге.

Тывадылдыңсловарьлары.Очулгасловарьлары:тыва-орус,орус-тыва;тайылбырлыг,фразеологтуг,орфографтыгболгашөске-даасловарьлар.

Сөзүглел

Сзүглелдуюгайындабилиг,сөзүглелдинколдемдектери(кезектергечарлыры,оларның уткаталазы-билечаңгысаайболуру, харылзаалыы).

Сөзүглелдинтемазы,колбодалы.

Сөзүглелдин микротемазы (кыска темаларга чардынганы).

Сөзүглелдинкезектериниңболгашооңиштиндедомактарныңхарылзашкаа.Абзац–сөзүглелдин уткалыг кезектерге чардынар аргазы.

Сөзүглелдинтургузуу.Сөзүглелдинутказындамчыдархевирлери:планынтургузары,к онспектилейазыдопчулай бижири(аннотация).

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлериНомстили.Чугаа стили.

Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар.Номстилининянзылары:эртем,публицистика,албан-херек.

Эртемстилининжанрлары:үнөнел,бадыткалдыгчүвечугаалаары,илеткел,аннотация,э ртем статьязы,рецензия.

Публицистикастилининжанрлары:бадыткалдыгчүвенипарлаары,интервью,солунга статья, орук демдеглелдери.

Албан-херек стилиниң жанрлары: хол үжүү, шынзылга, билдириишкин,резюме.

Аасчугааныңколжанрлары:кандыг-

бирчүведугайындачугаалаары,чугаалажыры,маргыжары

Бөлүк:Дылдугайынданиитибилиглер

Дыл–

харылзажырыныңчугулачепсээ.Төрелдылдарболгашөгбедалдугайындабилиг.Диригболгаш

өлүгдүлдар.Түркдылдардугайында.

Петроглифтер.Түрктерниорхон-енисейбижиктери.Төвүтболгашэрги моолбижиктер,оларның тывадыл-билехолбаалы.

Тывадыл–тывачоннуннационалдылы,ТываРеспубликаныңдевискээнде күрүне дылдарының бирээзи. Тыва дылдың ужур-утказы болгашхүлээлгелери.Тывадылболгашчоннун культуразы.

Улустуңаасчогаалыныңболгашчеченчогаалыныңдылы.

Амгытывадылдыңхевирлери:амгытывалитературлугдыл(ном,нейтралдыг,чугаа).Литературлугэвесдыл:девискээраайы-биле диалектилер,кара чугаа,жаргоннар.

Тывадылэртеминиңшинчилекчилери.

Чоннункультуразы болгаштөөгүзү-билетывадылдыңхарылзаалы.

Бөлүк:Дылдугайындаэртемниңкезектери

Нарынчыттырган домактарНарынчыттынгандомактардугайындабилиг.

Чаңгысаймаккежигүннерболгашоларның- биленарынчыттынгандомак,аңаабижикдемдектери.Чаңгысаймаккежигүннерниңкаттыжаргалары:үнаянызычагырыштырбасэвилелдер.Чаңгысаймаккежигүннерниң түңнекчи сөстери болгаш бижик демдектери. Чаңгыс аймакболгашчаңгысаймакэвестодарадылгалар,оларгабижикдемдектери.

Тускайлаанкежигүннерлигдомактар.Тускайлаашкынныңужур-утказы.Тускайлаантайылбыркежигүннерболгашкапсырылгалар,оларгабижикдемдектери.

Причастиелигбөлүглел-биленарынчыттынгандомак,аңаабижикдемдектери.

Деепричастиелигбөлүглел-биленарынчыттынгандомак,аңаабижикдемдектери.

Деңнелгелигбөлүглел-биленарынчыттынгандомак,аңаабижикдемдектери.

Адалгадугайындабилиг.Делгеренгейэвесболгашделгеренгейадалгалар- биледомактыңнарынчыттынары.Оларгабижикдемдектериболгашүн аяныныңужур-дузасы.

Кирилдесөстерболгашкирилледомактардугайындабилиг.Домактыңкирилдесөстерболгашкирилдедомактар-биленарынчыттынары,оларгабижикдемдектери,үнаянының ужур-дузасы.

Нарынчыттынгандомактыңсинтаксистигсайгарылгазы.

Нарындомак

Нарындомактыңхевирлери:чагырышпаанболгашчагырышка аыЧагырышпааннарындомак

Чагырышпааннарындомакдугайындабилиг.

Чагырышпааннарындомактыңкезектериниңкаттыжараргалары:1)кожумактар– каттыштырар,удурланыштырар,аңгылаштырар,2)үнаяны.

Чагырышпааннарындомактаргабижикдемдектери.

Чагырышпааннарындомактыңсинтаксистигсайгарылгазы.

Чагырышканнарындомак

Чагырышканнарындомакдугайындабилиг.Чагырышканнарындомактаколболгаштай ылбырдомак.Оларныңхолбажырагалары:кожумактар, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, эвилелдер болгаш эвилелзигсөстөр,артынчылар,үнаяны.

Чагырышканнарындомактатайылбырдомактарныңанзылары:тодарадылганың,неме лдениң,үениң,даарбайдалдың,чөрүлдээниң,сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң,

туруштуң, кылдыныг аргазыныңтайылбырдомактары,оларга бижикдемдектери.
Чагырышканарындамактыңсинтаксистигсайгарылгазы.

Нарынсинтаксистигконструкция

Нарын синтаксистиг конструкция дугайында билиг.
Ооңкезектериниңаразындахарылзааларболгашбижик демдектери.

Нарынсинтаксистигконструкцияныңкезектериниңаразындахарылзаалар:дес-
дараалаан,чаңгысаймакэвес,чаңгысаймакболгашхолушкак.

Нарынсинтаксистигконструкцияныңсинтаксистигсайгарылгазы.

Өскекижиниңчугаазындамчыдараргалар

Дорт болгаш доора чугаа, авторнуң сөстери; оларга бижик
демдектери.Цитата.Цитатаажыглаанда,бижик демдектери.

Дортчугаалыгдомактарныңболгашцитаталарныңсөзүглелтургузарынгаужур-дузазы.

Орфографияболгашпунктуация

Орфография –чаңгысаайлаттынган шын бижилге дүрүмнери. Тывадылда эң-не
нептереңгей орфограммалар. Сөстү көжүрериниң чуруму. Тывадылдыңорфографтыг
словары.

Пунктуация – чаңгыс аайлаттынган бижик демдектерин
ажыглаарыныңдүрүмнери.Бижикдемдектериболгашоларныңужур-утказы.

Медээ,айтырыг,кыйгырыг,алгыдомактарыныңсоонгабижикдемдектери:
улутсек,айтырыгдемдээ,кыйгырыг демдээ,хөйсек.

Нарынчыттынгандомактаргабижикдемдектери.

Нарын домактарга бижик демдектери: чагырышпаан, чагырышкан,
хөйтайылбырдомактарлыг домактарга.

Дортчугааболгашцитаталаргабазадиалогкабижикдемдектери.

Бичесекти,ийисекти,бүдүнчартыксекти,хөйсекти,скобканы,кавычканыажыглаары.Т
иреболгаш дефистиылгаары.

2. ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫН

БОТТАНДЫРАРЫНЫҢБАЙДАЛДАРЫ

Өөредилгечериниңөөредилге-методиктигболгашинформастыгхандырылгазынче ооң
ном-саң, өөредилге кабинеттери,
администрацияныңажылдаарөрээлдериболгашсервер,сайт,иштики(школаның)болгашдашт
ыкы(делгем) харылзаа тудараргаларыныңкайы хире дериттингеникириптурар.

Өөредилге-методиктигхандырылгаже5-

9класстаргатывадылдыңөөредилгепрограмманы,«Тывадыл»өөредилгеномнары,тывадылга
ажылчынкыдырааштар,диктантылар,эдертиглерчыындылары,немелделитература,башкыла
ргаметодиктигсүмелер,олышкашэлектроннугөөредилге курлавырлары, тус эртемге
деткимче болур сайтылар кирип
турар.Тывадылбашкыларынгаметодиктигудуртулгалардаболгашсүмелердеажыглаараргала
рны,методтарны,педагогиктигтехнологияларныайыткан.

Өөреникчилерниңугаапшиңгээдиражыл-чорудулгазынидепкейжидеринге Тываның
күрүне университединиң «Тюркология»эртем-өөредилге төвүнүң тургусканы тыва
дылдың электроннуг корпусу,
Националшколахөгжүдеринституттунүндүргенитывадылгаколөөредилгеномнарыныңэлект
роннугүндүрүлгелери,презентациялар,тываулустунтоолдарынга болгаш чечен
чогаалдарынга мультимедийлиг
капсырылгалартывадылболгашлитературагаэлектроннугкурлавырлар,аудио-
болгашвидеороликтер, электроннугхевирде таблицалар болгаш схемалар чугулачерни

ээлеп турар.

Тывадылгабиблиографтыгданзы

ӨөредилгелитературазыӨөре

дилгеномнары:

1. Бавуу-Сюрюн, М. В. Тывадыл. 9 класс: өөред. үнд. / М. В. Бавуу-Сюрюн, Б. Ч. Ооржак, А. Б. Хертек. – Кызыл: НШХИ, 2018. – 144 а.
2. Тывадыл. 8-9 класс: өөред. үнд. / М. Д. Биче-оол [болгашо. ө.]. – 3-кү үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 2006. – 238 а.

Словарьлар

1. Бавуу-Сюрюн М. В. Морфемно-орфографический словарь тувинского языка. – www.tuvansorpus.ru (словарьлар) (ажыдып кирген хүнү 29.04.2020)
2. Биче-оол, М. Д. Тыва дылдың орфографтыг словары / М. Д. Биче-оол, С. Н. Чамааева., ред. Д. А. Монгуш. – 5-ки үнд., эдилг., немелделерлиг. – Кызыл: ТНУЧ, 1967. – 445 а.
3. Монгуш, Д. А. Орус-тыва өөредилге словары: 5000 ажыг сөс / Д. А. Монгуш. – М.: Русский язык, 1988. – 312 а. Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – Абакан: үнд. Н. Ф. Катановаттыг ХГУ, 2004. – 256 а.
4. Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – 2-ги үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 2007. – 552 а.
5. Ондар Б. К. Краткий словарь гидронимов Тувы. – 2-ги үнд. – Кызыл: ТНУЧ, 1995. – 48 а.
6. Орус-тыва словарь: 32000 сөс / М. Д. Биче-оол [болгашо. ө.], ред. Д. А. Монгуш. – М.: Русский язык, 1980. – 660 а.
7. Симчит, К. Д. Орфографтыг словарь: 6500 хирес сөс / К. Д. Симчит. – Кызыл: ТНУЧ, 1988. – 110 а.
8. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт. үнд.: Т. I: А, Б. – Новосибирск: Наука, 2002. – 341 а.
9. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт. үнд.: Т. II: Д, Е, И, Й. – Новосибирск: Наука, 2002. – 338 а.
10. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт. үнд.: Т. III: К, Л. – Новосибирск: Наука, 2004. – 440 а.
11. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка: эрт. үнд.: Т. IV: М, Н, О, Ө, П. – Новосибирск: Наука, 2008. – 442 а.
12. Толковый словарь тувинского языка: науч. изд. [Перевод значений слов и устойчивых словосочетаний на русский язык: Т. 1: А-Й., около 10 300 слов, 1700 устойчивых словосочетаний] / ред. Д. А. Монгуш. – Новосибирск: Наука, 2003. – 599 а.
13. Тывадылдың тайылбырлыг словары [Толковый словарь тувинского языка: эрт. үнд.: Т. 1: А-Й] / ред. Д. А. Монгуш. – Новосибирск: Наука, 2003. – 599 а.
14. Тыва дылдың тайылбыр словары [Толковый словарь тувинского языка: эрт. үнд.: Т. 2: К-С] / ред. Д. А. Монгуш. – Новосибирск: Наука, 2011. – 798 а.

9 класс(34 шак)

Бөлнө	Тема	Шакс аны	Өөреникчилерниңкылыражыл-чорудулгазының колхевирлериниңчижектайылбыры
Дылдугайында ниилиглер	Тыва дылдың чоннуңкультура болгаш төөгүзү-биле харылзаалы.	1	Чоннуң төөгүзүн болгаш культуразын билип алырынга ужура-дузалыг төрөөн дылдың дугайында чугаага киржир. Тываның төөгүлүг болгаш культурулу чаңчылдарын тайылбырлаарда, дыңнадыгларны белеткээрде, словарьларны болгаш тайылбыр номнарына ажыглаар.
			Тыва дугайында сөзүглелдерни сайгарар, сөс курлавырын байыдар, төрөөн чериниң дугайында билиглерин делгемчидер. Сөзүглелдерден херек медээлерни тывар.
Дылдугайында эртемиң кезектери	8 класска өөрөнгөн чүүлдерингекатаптаашкын. Өскеки жиниң чугаазында мчыдараргалар Домак (бөдүүн, нарын чыттыг, нарын). Нарын синтаксистиг конструкциялар.	2	Дорт болгаш доорачугаалыг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Аасчугаага читаталарны ажыглаар болгаш бижимел чугаага шын көргүзөр. Бөдүүн болгаш нарын (чагырышпаан, чагырышка), нарын синтаксистиг конструкцияларны тугузар мергежилдерин улам сайзырадыр, оларны сөзүглелден танып тывар, аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Угаа бодаар, бодунуң бодалын бадыткаар.

	<i>Хыналдаажыл</i>		Хыналда ажилды күүседир, нарындомактарныңсинтаксистиг сайгарылгазынкылыр.
Дылдугайында ниити билиглер	Дылдың ниитилеламыдыралын га ужур-утказы болгашхүлээлгелери. Петроглифтер,иероглифт ердугайында. Түрктөрниңорхон- енисейбижиктериниң дугайында. Төвүт болгаш эрги моолбижиктер болгаш тывадыл. Тыва дылдыңшинчилек чилери. Амгы тыва дылдыңхевирлери:литера турлугдыл(ном,нейтралд ыг,	7	Кижиниң амыдыралындахарылзажыры ныңчаңчыл- мергежилдериниңчугулазынбилир.Тыв а дылдың ниитилел болгашкүрүне амыдыралынга ужур- дузазынүнелээр.Тыва дылдың делегейчергелигүнелиинсайгарыпбод аныр. Петроглифтерболгаш иероглифтерниң чижектери- билетаныжар.Тываныңхаяларында бижиктер дугайында эртем- шинчилелдиг ажылдарнысонуургаар. Барыын-ХемчиктиңБижиктиг- ХаядаболгашУлуг-Хем девискээриндехаялардачуруктардуг айындапрезентацияларны
	чугаа), литературлуг эвесдыл (девискээр аайы- биледиалектилер,карачуга а болгаш ооң аяны,жаргоннар).		кылыр. Түрктөрниңорхон-енисей бижиктериниң дугайында чугаагакиржир. Оларның чуруктары- билетаныжар. Тыва улустундылының сайзыралынгабижиктиңужур- дузазынүнелеп көөр. Тыва дылдың шинчилекчилериболгашоларның эртем ажылдарыныңчижектери-биле таныжар. Тыва дылдың хевирлеринылгаптодарадыр.
Чугаачорудулгазы болгашчугаакульт уразы	<i>Тест</i>		Айтырыгларгахарыылаар.
	<i>Төлевилелтургузары</i>		Тыва дылдың шинчилекчилериниңдугайындатөлев илелдичогаадып кылыр.
	<i>Эдертиг</i>		Дириг амытаннар дугайындасөзүглелдиньномчулгазынд ыңнаар. Дыңнаанчүүлүнбижимел дамчыдар.

Дылдугайындаэ ртемніңкезект ери	Сөзүглелдугайындаб илиг,ооң кол демдектери.Сөзүглелдіңт емазы,колбодалы. Сөзүглелдіңуткалыгкезект ери (микротема).Домактарның болгашсөзүглелдің кезектериніңаразындахар ылзаалыы. Абзацдугайындабилиг.Сө зүглелдің тургузуу.Сөзүглелдіңпла ны. Тезис. Сөзүглелдидопчулайб ижири (конспект).Аннотация. Чогаадыз	10	Сөзүглел дугайында билиинханыладыр. Сөзүглелдің кол демдектерин(уткалыгкезектергечарл ыры,уткаталазы-биле чаңгыс аай болуру,кезектеринің аразындахарылзаалыы)тодарадыр. Сөзүглелдечугула(дүлгүүр)сөст ернитывар. Сөзүглелдің кол бодалын болгаштемазынтодарадыр. Сөзүглелдің уткалыг кезектеринылгаар. Домактарның болгаш сөзүглелдіңкезектерин харылзаштырып турараргаларнытодарадыр. Абзацты чугааның стиль- композициялыгүзүндүзүболурдепбил ипалыр. Сөзүглелдіңтургузуунтодарадыр.Сөзү глелди тургузар база ону эдетургузарының кол хевирлерин (план,тезис,конспект(допчулай
	Тест		бижиир),аннотацияны)ажыглаар. Сөзүглелдефонетиктиг,лексиктиг, морфологтуг,синтаксистиг курлавырыныңаайы-билесайгарар. Сөзүглелгесөстү доора болгаш көжүргенуткаларындакылдыр, контекстигсинонимнерниболгаш антонимнерни,окказионализмнерни (авторнуңбодунуңчогааткан сөстерин)ажыглаар. Сөзүглелтургузарының негелделеринсагып,аңгы-аңгы хевирлерниңсөзүглелдерин тургузар. Сөзүглелдикандыгсорулга-биле, кымгахамаарыштырбижээниниң болгашооң темазының,кол бодалыныңаайы-билеылдың аргаларыншилипажыглаар. Сөзүглелдіңдылыныңонзагайын сайгарар.
Чугаа	Эдертиг		Сөзүглелдикичээнгейлигдыңнаар.

чорудулгазы болгашчугаа культуразы			Сөзүглелдинуткалыгкезектрин (микротемаларын)тодарадыр. Утказыншындамчыдар. Дылдың нормаларынсагыыр.
Дылдугайындаэ ртемнің кезектери	Дылдың ажыглалыныңаайы-биле хевирлери: номболгашчугаастили. Стиль талазы- биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, дом актар. Чугаа стили болгаш ооң- биле холбашкан чугаа культуразы. Бөдүүнчугаастили. Аасчугааның кол жанрлары: кандыг- бир чүве дугайында чугаалаары, гаалажыры,	12	Функционалдыг стильдерни азы дыл дың хүлээлгелериниң хевирлерин аңгылаар: ном болгаш чугаастили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, дома ктарны тодарадыр. Чугаа стилин тодарадыр, ооң- биле холбашкан чугаа культуразын сагыыр. Чугаа стилиниң хевирлерин (кандыг- бир чүве чугаалажыры, кандыг-бир айтырыгга хамаарыштыр маргыжары, чугаалаары, кижилерниң мы-хууда чагаалары) ылгаар болгаш оларның
	маргыжары. Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан- херек стильдери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецен- зия). Публицистика стилиниң ж анрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репо ртаж...). Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, р		онзагайларын тодарадыр. Ном стилин тодарадыр, ооң янзыларын (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар. Ном стилиниң кол жанрларын ылгаар: эртем (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия), публицистика (солунга статья, интервь ю, орук демдеглелдери, репортаж...), албан- херек (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...). Чечен чогаал дылының онзагайларын тодарадып тайылбырлаар.

	езюме...). Чечен чогаал стили, ооңжанрларының дылалазы- билеонзагайлары. <i>Словарьлыгдиктант</i>	Тыва литературлуг дылдың колфункционалдыг стильдерин (номстили,чугаастили)шиңгээдир Тыва дылдың словарьларын тывалитературлугдылдыңнормалары ншиңгээдири болгаш сөскурлавырынбайыдары-биле ажыглаар. Бодунуңшынэвесчугаалаанчүве зинэдетургузар. Сөзүглелдин кайы стильге хамааржырын тодарадыр.Чугааның аңгы-аңгы стильдер,жанрлар, хевирлерингесөзүглелдернитургу зар. Эш-өөрүнүң мурнунга улуг эвесдыңнадыг, илеткел, реферат- билечүве чугаалаар; кандыг- бирмаргылдаалыг айтырыгнышиитпирлээрингекиржир . Бодалдарын, сагыш- сеткилинилередиринде,сөскурлав ырынчөптүгажыглаар. Аңгы-аңгыстильдерниңболгаш нрларнөзүглелдерин
		тургузар: үненел, аннотация,илеткел, статья, рецензия, статья,интервью, орук демдеглелдери,репортаж,шынз ылга, билдириишкиндээшо.ө.
Чугаачорудулгазыб олгашчугаакультура зы	<i>Айтырыгларга харыылар</i>	Айтырыгларга аас-биле харыылаар.Бодунуңбилиинбадытка ар. Түңнелдерниүндүрер.
	<i>Диктант</i>	Сөзүглелде домактарны сактыпап, диктантыны бижиир.
	<i>Практиктигажыл</i>	Практиктигажылдыкүүседир.

Дылдугайындан иити билиглер разделынаукиоязык е	9класскаөөренген чүүлдеринге быжыглаашкын 5-9 класстарга өөренгенчүүлдерингетүңнел Дыл эртеминиң колкезектери.	2 Монолог болгаш диалогтун, чугаачорудулгазының хевирлерининдугайында алган билиглерин чаңгысаайлаарболгаш түңнээр. Номчаан болгаш дыңнаансөзүглелиниң утказын кызырып азыдолузу- биледамчыдар. Сөзүглелдитема,идея,тургузугболгашчугааныңчурумал, тоожуушкун,угаапбоданыышкынхевирлериниң кайызынгахамааржырының талазы-билесайгарар. Чугааның аңгы-аңгы стильдерниң,жанрларның болгаш хевирлериниңчижектеринтургузар: тезис,үнелел,илеткел;чагаа, хол үжүү, шынзылга,билдириишкин,резюме; тоожуушкун,чурумал,угаап боданыышкын; статья, илеткел,сайгарылга,интервью,о рук демдеглелдери. Тыва дылды чоннун чаагайчаңчылдарының, төөгүзүнүндугайындамедээн икадагалап арттырарболгашдамчыдараргазык ылдырмедереп билир. Кижитөрелгетенниңамыдыралынга бижиктиңужур-дузазының дугайында сайгарылгалыг чугаага(дискуссияга)киржир. Үннун уткаылгаархүлээлгезин дарадыр.Тывадылдың
		өскертилге,чогаадылга,хевир өскертиркожумактарынылгаар. Сөстургузарыныңколаргаларын тодарадыр.Кижиниңбодалын, сагыш-сеткилин,эмоционалдыг байдалынилередирингесөстунужур-дузазынтайылбырлаар.Чугаа кезектеринграмматиктигутка болгашморфологтугдемдектерин, синтаксистигхүлээлгелерин

		барымдаалаптаныптывар,алган билиглеринбадыткаар,деңнээр, түңнээр. Бодунуңбодалынилередиринге синтаксистиңужур-дузазын тайылбырлаар. Сөстүшынбижиирде,фонетика, сөстүргузууболгаш морфология талазы-билеалганбилиглеринге, сайгарылгаларгадаяныр.
Чугаа чорудулгазы болгашчугаа культуразы	<i>Түңнелхыналдаажыл</i>	Түңнелхыналдаажылдыкылыр. Немелдеонаалгаларныкүүседир.
	<i>Төрээндылдыңужур-дузазыныңдугайында дискуссиягакиржири</i>	Темалыгдискуссиягакиржир.Аңаа бодунуңбодалынхостуг,шын илередир.Тусайтырыгга хамаарышканфакт-барымдааларны сайгарар,бодунуңбодалын бадыткаарболгаштүңнелди үндүрер.Чугаакультуразын сагыыр,кайыхиреулус-биле харылзажыпбилириниңдеңнелин бодуүнелеп көөр.

